

Privileeg, puutumatus, immunitet

Rain Liivoja, Helsingi Ülikooli globaalhalduse uuringute tippkeskuse teadur

Omakeelse termini eelistamist võõrkeelsele tuleb kahtlemata pidada mis tahes erialakeele kiiduväärt põhimõtteks. Omakeelsed terminid on tihti suupärasemad ning nende kasutamine toetab ka (teadus)keele arengut. Samas ei tohi unustada, et erialakeeles, sh õiguskeeles on täpsus kriitilise tähendusega. Üheks juhtumiks, kus täpsus on langenud eestindamissoovi ohvriks, on trio *privileeg*, *puutumatus* ja *immunitet*. Kõnealuseid termineid võib kohata välislepingute vanemates eestikeelsetes tõlgetes,^[1] kuid uuemates leidub see kolmik tihtipeale kujul *eesõigus*, *puutumatus* ja ... *puutumatus*.^[2] Näiteks diplomaatiliste suhete Viini konventsiooni 1993. aastal avaldatud tõlkes kasutatakse esimest varianti, 2006. aasta redaktsioonis aga juba teist.^[3]

Käesoleva põgusa mõtteavalduse eesmärgiks on teha kaks terminoloogilist ääremärkust. Esiteks tahaksin seada kahtluse alla *eesõiguse* sobivuse *privileegi* sünonüümiks ja aseaineks. Teiseks sooviksin kriipsutada alla asjaolu, et puutumatus ja immunitet on kaks erinevat õiguse instituuti, mida tuleb üksteisest eristada ja tähistada erinevate terminitega.

Rahvusvahelises õiguses on terminid *privileeg*, *puutumatus* ja *immunitet* kõige paremini juurdunud diplomaatiliste esindajate õigusliku staatuse kirjeldamisel. Seetõttu sobib mainitud valdkond ka nende sisu selgitamiseks kõige paremini. Rahvusvaheline õigus annab diplomaatiliste esindajatega väga sarnase seisundi ka teatud kõrgetele riigivõimu kandjatele – riigipeadele, valitsusjuhtidele ja välisministritele – ning rahvusvaheliste organisatsioonide esindajatele. Diplomaatiliste esindajate kohta öeldu kehtib seetõttu suuresti ka nende suhtes.

Kuna diplomaatilisest õigusest on eesti keeles põhjalikult kirjutatud,^[4] võib diplomaatilise esindaja erilise õigusliku seisundi vastuvõtjariigis siinkohal ehk kokku võtta järgmiselt.

1. Diplomaatiline esindaja vabastatakse teatavatest asukohariigi elanikel lasuvatest kohustustest, näiteks osaliselt kohustusest tasuda makse,^[5] ja täielikult isiklikest koormistest (näiteks Eesti põhiseaduse § 29 lõikes 2 mainitud tööst nakkushaiguse leviku tõkestamisel ning loodusõnnetuse ja katastroofi korral).^[6]
2. Diplomaatilise esindaja suhtes ei tohi rakendada sunnimeetmeid,^[7] muu hulgas ei tohi teda kinni pidada (v.a õigusrikkumise vahetuks takistamiseks), vahi alla võtta, tema vaba tahte vastaselt allutada alkomeetri testile, sundida andma näpupalgi, vereproovi või süljeproovi DNA analüüsiks.
3. Diplomaatilise esindaja suhtes ei tohi toimetada kohtumenetlust ega teha kohtuotsust (v.a teatavad tsiviilkohtupidamise erijuhud, kui diplomaatiline esindaja osaleb menetluses n-õ eraisikuna).^[8]

Esimene mainitud põhimõte on privileeg, teine puutumatus ja kolmas immunitet.

Privileeg (ingl *privilege*, pr *privilège*, hisp *privilegio*, vn *привилегия*) tähendab kõnealuses kontekstis teatava materiaalõigusliku normi mittekohaldamist või tavapärasest teistsuguse normi kohaldamist. Niisugust terminikasutust toetab ka asjaomase sõna etümoloogia. Nimelt

tuleneb termin *privileeg* ladinakeelsete sõnade *privus* (ainuomane, individuaalne) ja *lex* ühendamisest, tähistades seega eriõigust või eriregulatsiooni.

Privileegi tähenduses eesti keeles kasutatav *eesõigus* viitab aga eelisjärjekorrale (vrld ingl *priority*). Seda tähelepanekut võib illustreerida igapäevase näitega liiklusest: samaliigiliste teede ristmikul on trammil *eesõigus* teiste sõidukite suhtes; alarmsõidukitel on aga üldine õigus kõrvale kalduda liikluseeskirja teatavatest nõuetest (s.t *privileeg* neid nõudeid mitte täita).^[9]

Võib oletada, et sõna *eesõigus* kasutamisel eesti keeles *privileegi* tähenduses on saksa algupära. Seejuures tuleb aga arvestada, et *Vorrecht* kannab endas mitut tähendust: sellega võidakse silmas pidada nii eriõigust (*Sonderrecht, besonderes Recht*) kui ka eesõigust rangelt võetuna.

Sobivat võrdlusmaterjali pakub soome keel, kus privileegi omakeelse vastena kasutatakse sõna *erioikeus* (õiguskirjanduses tarvitatakse paralleelselt ka terminit *erivapaus*^[10]). Igal juhul ei pruugita *eesõiguse* otsest vastet *etuoikeus*, vaatamata sellele, et mainitud sõnal on soome keeles teatav alltähendus, mida eesti keeles kannab sõna *privileeg* (vrd *mul on privileeg töötada koos X-ga ja minulla on etuoikeus työskennellä X:n kanssa*).

Kui on tungiv soov asendada *privileeg* eestikeelse terminiga, võiks kasutada *eriõigust* või ehk koguni *erivabadust*, mitte aga *eesõigust*. Samas tuleb mõnda, et tegemist on pigem keelelise eelistuse kui õigusliku probleemiga. Niikaua kui on selge, et *eesõigust* ja *privileegi* kasutatakse kõnealuses kontekstis sünonüümidenäna, ei ole suuremat segadust oodata. Teisiti on aga lood *puutumatus* ja *immunitediga*: mõlema tähistamine ühe terminiga on põhimõtteliselt väär ja eksitav.

Puutumatus (ingl *inviolability*, pr *inviolabilité*, hisp *inviolabilidad*, sks *Unverletzlichkeit*, vn *неприкосновенность*) seondub diplomaatilises õiguses isiku või asja füüsilise seisundiga. Lõppkokkuvõttes tähendab see seda, et kellelegi (nt diplomaatilisele esindajale) või millelegi (nt tema eluruumile) ei tohi „kätt külge panna“.^[11] Puutumatus eeldab seega kehalist eksistentsi. Sestap võib puutumatu olla välisriigi või rahvusvahelise organisatsiooni vara (nt tema esinduse ruumid, dokumendid vms), kuid mitte välisriik või rahvusvaheline organisatsioon kui selline. Et abstraktsiooni ei saa ka kõige parema tahtmise juures puutuda, on sisemiselt vastuoluline rääkida selle puutumatusesest. (Sel põhjusel kõlab mõnevõrra kummaliselt ka *eraelu puutumatus*.)

Immunitet ehk täpsemini immunitet jurisdiktsioonist (ingl *immunity from jurisdiction*, pr *immunité de juridiction*, hisp *inmunidad de jurisdicción*, sks *Immunität von der Gerichtsbarkeit*, vn *иммунитет от юрисдикции*, sm *vapaus tuomiovallasta*) tähendab rahvusvahelise õiguse kontekstis allutamatus riigi kohtuvõimule: diplomaatilise esindaja üle ei saa vastuvõtjariigis kohut mõista.

Erinevus puutumatus ja immunitedi vahel ilmneb muu hulgas nendest loobumise puhul. Näiteks tuletõrjajatele antav luba siseneda põlevasse saatkonnahoonesse on olemuslikult ajutine loobumine esinduse valduste puutumatusesest, millega ei kaasne mingilgi määral diplomaatilistest immunitetidest loobumine. Teisalt võib lähetajariik loobuda diplomaatilise esindaja tsiviilkohtulikust immunitedist, võimaldamaks menetleda tema vastu esitatud hagi, nt üüri nõudes. See ei tähenda aga loobumist diplomaatilise esindaja isiku või tema eluruumi puutumatusesest.

Immuneedi ja puutumatus erinevust on toonitanud ka üks möödunud sajandi mõjukamaid õigusteoreetikuid Hans Kelsen.^[12] Tema kriipsutas eriti alla tõika, et puutumatusel on kaks tahku: eelpool mainitud kohustus mitte rakendada sunnimeetmeid, kuid samuti positiivne kohustus teha teatavaid ponnistusi, muu hulgas diplomaatilise esindaja julgeoleku tagamiseks. Seda tõsiasja annab hästi edasi Viini konventsiooni asjassepuutuv säte: *Diplomaatilise esindaja isik on puutumatu. Teda ei või mingil moel kinni pidada ega vahi all hoida. Vastuvõtjariik kohtleb teda kohase lugupidamisega ning võtab tarvitusele sobivad meetmed, et ära hoida mis tahes rünnakuid tema isiku, vabaduse või väärikuse vastu.*^[13] Viimati mainitud puutumatus aspektil on immuneediga väga vähe pistmist.

Oluline on silmas pidada ka seda, et immuneetidest räägitakse üldjuhul mitmuses, puutumatuses ainsuses. Põhjus seisneb selles, et immuneete eksisteerib mitmesuguseid. Näiteks on diplomaatilisel esindajal täielik karistusõiguslik, kuid üksnes osaline tsiviilõiguslik immuneet. Teisisõnu, rääkides immuneedist ainsuses, tuleb arvestada, et seda saab jagada funktsionaalseteks osadeks, kusjuures üks osa võib olla ulatuslikum kui teine. Puutumatus seevastu ei ole põhimõtteliselt jaotatav kriminaalõiguslikuks ja tsiviilõiguslikuks.

Puutumatusel ja immuneedil teeb vahet ka Eesti õigus ning seda kõige kõrgemal võimalikul tasemel. Põhiseaduse § 76 sätestab järgmist: *Riigikogu liige on puutumatu. Teda saab kriminaalvastutusele võtta ainult õiguskantsleri ettepanekul Riigikogu koosseisu enamuse nõusolekul.* Tsiteeritud sätte teine lause minu hinnangul ei täpsusta esimest, vaid täiendab seda – esimene lause käsitleb puutumatus, teine kriminaalõiguslikku immuneeti. Ka kriminaalmenetluse seadustikus reguleeritakse neid küsimusi eraldi: § 377 puudutab menetlustoimingute tegemise erikorda, s.o puutumatus ulatust ja äravõtmist, ning § 378 käsitleb süüdistusakti koostamist ja süüdistusakti menetlemist, s.o kriminaalmenetlust immuneedi äravõtmise korral.

Rahvusvahelise õiguse põhimõtete kajastamisel KrMS-s valitseb seevastu mõningane segadus. KrMS §-s 4 sätestatakse erandid kriminaalmenetlusõiguse isikulisest kehtivusest, mainides punktis 2 isikuid, *kellel on diplomaatiline puutumatus või välislepingus ettenähtud muud eelistused.* Samas võib teatud juhtudel osutada võimalikuks ja vajalikuks toimetada kriminaalmenetlust ka isiku suhtes, kes on puutumatu, kuid kellelt on võetud immuneet. Viide eelistustele tekitab sama probleemi kui sõna eesõigus, kuna see viitab ühe isiku eelistamisele teisele. Puutumatus mainitakse ka KrMS §-s 465 ja § 492 lõikes 6, kuigi mõlemal juhul oleks ilmselt kohasem rääkida immuneedist. Tsiviilkohtumenetluse seadustikus on eeltoodud probleemi õnnestunud vältida. (Samas tuleb nentida, et asjassepuutuv TsMS § 10 kannab arhailisevõitu pealkirja „Kohtu pädevuse piirang eksterritoriaalsete isikute suhtes”. Pigem on põhjust rääkida kohtu pädevuse piirangust *rahvusvahelisest õigusest tuleneva immuneediga isikute suhtes.*)

[1] Vt nt Ühinenud Rahvaste Organisatsiooni privileegide ja immuneetide konventsioon — RT II 1994, 3, 8; Euroopa Nõukogu privileegide ja immuneetide üldkokkulepe — RT II 1994, 110;

[2] Rahvusvahelise kriminaalkohtu eesõiguste ja puutumatus kokkulepe [*Agreement on Privileges and Immunities of the International Criminal Court*] — RT II 2004, 24, 102; Rahvusvahelise Aatomienergiaagentuuri eesõiguste ja puutumatus kokkulepe [*Agreement on the Privileges and Immunities of the International Atomic Energy Agency*] — RT II 2008, 1, 3.

- [3] Vrd RT II 1993, 24, 56 ja RT II 2006, 16, –.
- [4] **R. Värk**. Diplomaatiline õigus. Tallinn: Juura, 2004, vt eriti lk 103 jj.
- [5] Vt diplomaatiliste suhete Viini konventsiooni artikkel 34.
- [6] Vt sealsamas artikkel 35.
- [7] Vt sealsamas artikkel 29.
- [8] Vt sealsamas artikkel 31.
- [9] Liikluseeskirja § 160 – RT I 2001, 15, 66 ... 2005, 41, 336; Eritalituse sõidukite loetelu, nende tähistamise ja liiklemise korra § 15 – RT I 2001, 19, 105 ... RT I 2008, 57, 317.
- [10] **K. Hakapää**. Uusi kansainvälinen oikeus. Helsinki: Talentum, 2003, lk 283–287.
- [11] Soome keeles tehakse terminoloogilist vahet isiku puutumatusel (*koskemattomuus*) ja asja puutumatusel (*loukkaamattomuus*).
- [12] **H. Kelsen**. Principles of International Law. New York: Rinehart, 1952, lk 242–243.
- [13] Diplomaatiliste suhete Viini konventsiooni artikkel 29 (autori tõlge). Kõnealuste kaitsemeetmete kohta vt lähemalt **R. Värk**. The Siege of the Estonian Embassy in Moscow: Protection of a Diplomatic Mission and Its Staff in the Receiving State. — Juridica International 2008, II, lk 144–153.